

PARADIGMAVÁLTÁS AZ EURÓPAI GAZDASÁGPOLITIKÁBAN?
 Megjelenik in: MURAKÖZY László, szerk: *FENNTARTHATÓ-E A FENNTARTHATATLAN FEJLŐDÉS?* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.

Csaba László¹

KIVONAT: Ez a tanulmány négy tételben vizsgálódik annak a rejtvénynek a feloldását keresve, mely szerint Európában „mindahányan keynesianusokká váltunk”. Cáfolja azt a vélekedést, hogy a 2007-2009.évi pénzügyi válság *a megelőző három évtizedben kialakult gazdaságpolitikai konszenzust gyakorlatilag és elméletileg is meghaladottá tette volna*. A tanulmányban a bevezetőt követően a tények számbavételére, a korábbi hasonló helyzetekkel történő egybevetésre, a lehetséges gyógymód elemeire, végül a felvetett kérdések- korántsem teljeskörű- elméleti igényű megválaszolására teszünk kísérletet.

* * * * *

A gazdaságpolitikai paradigmák értelméről

Minden tudományszakban megfigyelhető, hogy egy-egy fejlődési szakaszában meghatározott gondolati sémák, feltevések és közelítések axiomatikus érvennyel jellemzik a gondolkodást. E fölvetések, lett legyen szó a ptolemaioszi világrépről, a skolasztikáról, vagy az általános egyensúlyi elméletről, a maguk körében és feltételrendszerében adottságnak tekinthetők, nem cáfolhatók és nem is igazolhatók. Mégis ezek jelentik az adott időszak gondolkodási csontvázát, a megközelítésmód sajátos lényegét, görög szóval *paradigmáját*. A jelen elemzésben azt a kérdést boncolgatjuk, hogy a 2007-2009-es időszak pénzügyi válsága hozott-e olyan új elemeket, amelyek alapjaiban kérdőjelezik meg a mai közgazdaságtan és főképp az OECD országok gazdaságpolitikai paradigmáját, mint ahogy azt számos vezető politikus és a közéletben megszólaló elemző feltételezi és ismételten állítja. Mivel azonban a sulykolás ma még nem bevett tudományos bizonyítási eszköz,

¹ Akadémikus, egyetemi tanár/CEU,DE,BCE/.. Köszönettel tartozom- a szokásos megszorításokkal- Gyórfy Dóra és Muraközy László e tanulmány előzetes változataihoz fűzött- és nem mindenben megfogadott- bíráló észrevételeiért.

érdeemes lehet a kérdést komolyan véve alapjaiban végiggondolnunk. Annál is inkább, mert- mint leginkább a rendszerváltozás kapcsán megtudhattuk/Schlack,1996,624-625.o/- a paradigma átalakulása és a gazdaságpolitika átszabása között fölöttébb összetett viszony áll fenn, és az egyik a másikból közvetlenül egyáltalán nem következik, s még ha fenn is áll az összefüggés, többszörös közvetítettség és más tényezők bevonása mellett áll fenn csupán.

Az 1970-es évtizedben, amikor még valóban a keynesianizmus jelentette a közgazdasági jó modor kötelező elemét, a munkahelyek és a termelés védelmére, a világgazdaság szerkezeti változásainak kivédésére szolgáló, közkeletűen „válságellenesnek” nevezett politika hatására Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a tankönyvekben definíciószerűen kizárt jelenség, a *stagfláció* alakult ki és tartósult. Hasonló tapasztalat adódott a 90-es évtizedben Japánban is. Mindezek hatására az elméletben „neoklasszikus szintézisnek” elkeresztelt megoldások elvesztették vonzerejüket. A gazdaságpolitikusok más irányba fordultak. A valóság ügyei iránt érdeklődő közgazdászok ama nem csekély csapata, akiket a tankönyvíróként, de Bush elnök gazdasági főtanácsadójaként is ismert újkeynesiánus Gregory Mankiw/2006/ a gazdaság mérnökeinek nevezett, más iskolák irányába nyitott. Miközben az elméletben a frontok élesen elkülönültek, például az új klasszikus és az osztrák iskola, a neokeynesiánusok és az új intézményiek között, az OECD országok mindennapjaiban sajátos közmegegyezés jött létre. Ennek lényege *a monetarizusból és az új intézményi közelítésből elegyített, sajátos pragmatikus közelítés*, amit a pénzügyi irodalomban a „*nagy mérséklet*”/great moderation időszakának neveznek.

Vita tárgya lehet talán, hogy ez mennyire elméleti hatások, és mennyiben pragmatikus öntanulás eredménye, de beáalltát axiómának kell tekintenie minden tényszerű elemzőnek. Ennek lényege, hogy a kormányzat nemcsak a klasszikus keynesi ihletésű általános konjunktúraszabályozástól, hanem a nagy programoktól, a nagy deficitektől, az államadósság felhalmozásától is tartózkodik, értékékként őrzi az árstabilitást a független jegybankkal együttműködve, és a magángazdaságtól várja a növekedés felpörgetését, miközben maga a játékszabályokon, valamint a környezeti és társadalmi fenntarthatóságon őrökdi. Vagyis – eltérően a fejlesztő állam kisebbségi felfogásától/ az utóbbiról alapos áttekintést ad Csáki,

szerk.2009/- az államot az EU-ban épp nem az jellemzi, amit a kormányzat csinál, hanem sokkal inkább az, amitől tartózkodik. S miközben se szeri se száma az állami gyámkodást méltató és szorgalmazó írásműveknek és felszólításoknak, abban senki sem kételkedett, hogy mindezek a piaci önszabályozáshoz és a fentiekben körvonalazott tartózkodó kormányzati magatartáshoz képest kiegészítő vagy éppen alárendelt jelentőségűek maradhatnak csupán.

Mivel nem monográfiát írunk, nem tekintjük feladatunknak a világgazdaság egészét érintő folyamatok történeti és elméleti távlatú áttekintését/utóbbiról ld Kádár Béla,2008/2009; és Szentés,2009/. Miközben magától értetődőnek vesszük, hogy az egységes világgazdaság sok tekintetben az önjáró és a külvilágra csak kevés tekintettel lévő Egyesült Államokban megfigyelhető/Magas,2009/ - és korántsem csak a kormányzati szereplők tudatos döntései által formált- folyamatok eredménye, ehelyütt szándékosan kerülünk minden, az EU-n kívüli tényező vizsgálatát. Elismerjük, hogy az olajáraktól az amerikai jelzálogpiacig számos külső tényező döntően befolyásolhatja azt, ami az EU-ban történik. Vizsgálódásunkat azonban tematikai és tartalmi, valamint terjedelmi okokból egyaránt Európára szűkítjük. Magyar szempontból különösen fontos lehet annak a kérdésnek tudományos igényű vizsgálata, hogy a válság hatására összeroppanóban van-e az európai szociális piacgazdaság modellje? Vannak-e olyan elméleti súlyú felismerések, amelyek a fentiekből adódóan az európai gazdaságpolitika alapjait, az évtizedek elméleti fejlődése és gyakorlati tapasztalata ötvözetéből leszűrt paradigmáját változtatná meg hosszú távon is?

Vissza az intervencionizmushoz?

A 2007-ben a Northern Rock angol ingatlanfejlesztő bukásával induló és vélhetőleg a Lehman Brothers 2008 szeptemberi csődbe engedésével nyílttá váló pénzügyi válság hatására azonban elszabadultak az indulatok. A kormányzati gyakorlat mellett a közgazdasági beszédmódban is polgárjogot nyertek a korábban rég meghaladottnak vélt fölvetések. Olyan megoldások, amelyekre senki sem gondolt, mint például a piacgazdaság idegrendszerét jelentő nagybankok államosítása előbb kényszerintézkedésként, utóbb már a jövőbe mutató intézkedésként jelentkeznek. S különösen ez utóbbi vonatkozásában mintha a 30-as évtized szellemi fordulata ismétlődne, amikor az állami

beavatkozást és annak közvetlen formáit már nem csupán a marxisták vélték a jövő meghatározó, sőt elkerülhetetlen fő irányának.²

Négy olyan terület van legalább, amiben *2008-at* többen a „fordulat évének” vélik. Egyfelől: nem kétséges, hogy *a kereslet* – külső és belső okok, fundamentális és lélektani tényezők miatt egymást erősítő tényezők kiváltotta – *drámai visszaesése ellen a közhatalomnak tennie kell valamit*. Hogy ez keynesi fordulatot jelent-e, az már első lépésben sem magától értetődő. Hiszen a monetarista felfogás mindenkor abból indult ki, hogy miközben hosszú távon a pénz semleges, rövid távon a gazdaság ingadozásait a kormányzat és *a jegybank diszkrecionális tevékenysége váltja ki és mélyíti el*. Milton Friedman és Anna Schwartz/1963/2009/ klasszikus műve épp ezt mutatja ki empirikusan az Egyesült Államok gazdaságtörténetében, s épp ebből vezeti le a szabályok által korlátozott, vagyis a rövid távú folyamatokkal szemben intézményesen közömbös költségvetési- és pénzpolitika követelményét. Más megfogalmazásban ugyanaz, ha a pénzpolitika feladatának a konjunkturahullámmzás simítását tekintik, ami ma axiomatikus felvetésnek tekinthető.

A második terület, ahol sokak szerint a mellényt újra kell gombolni, a *szabályozásé*. Ma már közhelyszámba megy annak kiemelése, hogy a Greenspan korszakot jellemző be nem avatkozás, mások szerint célzott és minden piaci buborékot szánt szándékkal megelőző, kipukkadni nem engedő, befektetőbarát beavatkozás a 2007-2009.évi pénzügyi válság közvetlen oka volt. Ebből sokan – némely Nobel-díjasok/Akerlof-Shiller,2009,Krugman,200/,Stiglitz2005/ is – a kormányzati beavatkozás erősítésének igényét vezetik le, s eképp foglalt állást egybeként a G20 2009 májusi találkozója is. Az ördög azonban itt is a részletekben jelentezik.³ Egyfelől: a szabályozás a mai világban egyre kevésbé kormányzati, egyre kevésbé „nemzetállami”⁴ és egyre inkább céhes, szakmán belüli, horizontális jellegű/gondoljunk a banki feketelistázásra/. Másfelől: azt, hogy a pénzpiacon mikor volt lufi, mikor

² Ld Berend/2008/ nagyívű összefoglalását.

³ Konkrétan: az OTC derivatívákat természetük miatt sem a mérlegben konszolidálni, sem általános eljárások alapján minősíteni nem lehetett. Ezért az egyedi elbírálás elkerülhetetlen volt és marad. Ezzel együtt is kevésbé valószínű, hogy a pénzpiaci újítások lebutítása, vagy a fedezeti alapok és a származékos ügyletek betiltása lehetne a jövő útja.

⁴ E kifejezést vélhetőleg nemcsak a szomszédos országokban élő magyarok fájlják joggal, bár az irodalom jelentős részében manapság is gyakorta szokás úgy tenni, mintha ez lenne az elemzés természetes egysége.

lendült át a „mértéktelen elszállás” birodalmába, csak utólag tudhatjuk, előre sose. Végül, de korántsem utolsó sorban: az amerikai tőzsdelufi kialakulásának konkrét összetevői közt nem annyira az állami szabályozás nemléte, semmint annak konkrét iránya és hiányosságai voltak a meghatározóak, azaz a *kormányzati kudarc* esetével állunk szemben/bővebben ld Győrffy,2009/.

A *harmadik* terület, ahol a gyakorlatban- és nyomában az elméletben is – változások mentek végbe a *tulajdoni viszonyokhoz* kötődik. Ha az elmúlt három évtized a konzervatív forradalom és a rendszerváltozás jegyében a magánosítás és a deregulálás útja volt, akkor most a közvetlen és célzott kormányzati beavatkozás mellett még az *államosítás* gondolata és megoldása is bevetté vált. Méghozzá épp abban az Angliában és Németországban, ahol ezt korábban a legélesebben elleneztek, és épp a pénzügyi területen, ahol azt az elmélet a legkárosabbnak tartja, nem utolsó sorban a területet jellemző sokoldalú koordinációs problémák halmaza miatt.⁵

Végül ismét polgárjogot szerezni látszik a *piacvédelem*- leánynéven protekcionizmus - rég meghaladottnak hitt eszméje is. A nagy válság „szegényítsd el a felebarátod” politikáját idéző, a sokoldalú és kiegyensúlyozott nemzetközi kereskedelem és pénzforgalom szempontjait a rövid távú választói érdekek alárendelő megoldások sora burjánzott el, a ’patrióta gazdaságpolitika’ köntösébe öltöztetve. S miközben aligha kell újra írni a sokoldalú kereskedelem és a szabadon átváltható pénz előnyeit igazoló könyveket, a gyakorlatban – különösen Franciaországban és Németországban- széles körben elharapóztak az avított piacvédő, forgalomkorlátozó intézkedések. Az offshore központok világméretű rendszabályozását célzó kezdeményezések e törekvésnek csak a láthatóbb szintjét jelentik, de a vendégmunkások hazaküldése, a gyártó kapacitások fő telephelyre rendelése, vagy épp a „periféria” cégeinél megvalósított leépítések- épp utóbbiak jövedelmezőségére és piaci távlataira való tekintet nélkül- a napi sajtóból jól ismert esetek közé sorolhatók.

⁵ Mint Hayek/1945/1995/ munkássága nyomán ma már közismert, egyáltalán nem tartható az Arrow-Debreu modellből adódó ama felvetés, hogy ugyanazon eredményt központosított vagy versenypiaci úton egyaránt elérhetjük. A valóságban ugyanis az árak sokféle információ hordozói, és ezért a sokmillió piaci szereplő különféle távú és egymással egybehangolatlan, sőt szembenálló törekvéseinek közvetítői, ezért semmi mással, különösen központi beavatkozással nem helyettesíthetők.

Ha az elemző nem kíván a bevezető tankönyvek szellemi szintjén maradni, doktriner álláspontra helyezkedni- amit egyébként *egyetlen ország döntéshozói sem engedhettek meg maguknak*, egyetlen konkrét helyzetben és gazdaságtörténeti időszakban sem- akkor nem ragadhatunk le a „csúnya világ, rossz világ” kárhoztatásánál. Az elmélet szintjén is el kell ismernünk: vannak olyan helyzetek és alkalmak, amikor az „elvszerűség” erőltetése többet árt, mint használ. A kérdés nyilván minde egyes esetben *az időtartam és a mérték*. Egyetértünk Erdős Tibor/2009, 248-251/ ez irányú fölvetésével, amiben a hazai válságellenes intézkedéseket és javaslatokat elemezve óv az elszietett általánosításoktól, *az elvontan igaz tételek körülményekre való tekintet nélküli alkalmazásától* és az „egy tuti megoldás” típusú, elterjedt javaslatok komolyan vételétől. Ugyanakkor azt is gondoljuk, hogy van értelme azon töprengeni, hogy a minden országban elméletileg előkészítetlen, kényszer szülte intézkedések valóban új szellemi és gazdaságpolitikai árammá – *paradigmává- állnak-e össze*, mint ahogy a 30-as évekre ez megfigyelhetővé vált? Hiszen ha így lenne, akkor nemcsak a tankönyveket, de az Európai Unió meghatározó politikáit- így a maastrichti illetve a nizzai szerződést és a Stabilitási- és Növekedési Egyezményt - valamint az azokat intézményesítő uniós alapszerződéseket- benne az épp hogy átment Lisszaboni Szerződést- is sürgősen át kellene írni. Mivel az ez irányú közéleti felvetésekben és sürgetésekben nincs hiány, van értelme az események vázlatos összerendezésének, mielőtt ezen összetett kérdésre megkísérelnénk - a tanulmány végén- közvetlen, tudományos igényű választ adni.

A 2009.évi visszaesés köre és mértéke

Közismert, hogy a 2007.óta érzékelhető pénzügyi válság és annak 2009-re kibontakozó reálgazdasági hatása is az Egyesült Államok gazdaságából indult ki, s az ottani pénzpolitika, valamint szabályozás hibái nélkül nem értelmezhető. Az erre vonatkozó elemzéseket tételesen idéztük/különösen ld Brunmeier, Gyórfy és Kádár:i.m/, ezért ehelyütt nem ismétljük. Tárgyunk amúgyis *egy 493 milliós gazdasági tömb*, aminek mérete, világgazdasági súlya és a magyar gazdaság számára kézenfekvően meghatározó volta vélhetőleg megengedi az önálló elemzést is.

Kutató intézetek és nemzetközi intézmények rendszeresen közölnek az EU-27-re kiterjedő elemzéseket, amelyek megisméltésére nem törekszem. Elméleti igényű összegzésben amúgy sem lehet a folyó adatok folytonos kommentárját megkísérelni. Ezért ehelyütt csak néhány olyan tényre hívnám föl a figyelmet, amelyek a gyakorta már-már a történelemfilozófia szintjén folyó válság-vitákban meglátásom szerint elsikkadtak. Ezek közül a legfontosabb talán az „ahány ház, annyi szokás”. Vagyis hogy az EU országokban 2007-2009 közt is *nagyon különböző okokból, különböző összetevőkkel és következményekkel* járó folyamatokat figyelhetünk meg, amelyek közös vonása az, hogy a nemzetgazdasági szinten- vagyis nem az egyes cégnél, egyes ágazatban- jelentkező *visszaesés az egy naptári évet ritkán haladja meg.*

Mivel az EKB jó okkal döntött úgy, hogy recessziónak- ami a központi banki beavatkozást indokolja – nem az amerikai újságnyelv szerinti két, hanem a statisztikai bizonytalanságokat már kevésbé tartalmazó *négy negyedéves* léptéket tekinti, mi is ezt a mércét vesszük alapul. Az első és legfontosabb észrevétel etekintetben az, hogy 2007-ben és még 2008 egészében is a termelés/GDP még nőtt: az euró-övezetben 2007-ben 2,7, a következő évben 0,7%-kal, az EU egészét tekintve 2,9 és 0,9%-kal. A z uniós szabályok szerint harmonizált fogyasztói árszínvonal/HICP 2007-ben az euró-övezetben 2,1, 2008-ban 3,3%-kal, vagyis az EKB célértéket jelentő 2%-nál nagyobb mértékben nőtt, ugyanezen értékek az EU egészére nézve 2,3 és 3,7%-ot vettek fel.⁶ Vagyis e tanulmány lezárásakor azt tudjuk csak, hogy *sem recesszió, sem defláció, még kevésbé depresszió nem volt.* Persze a jövőt senki sem ismeri, de 2009 júliusában minden előrejelző szervezet, még a legpesszimistábbnak számító OECD is növekedést vár 2010-re.⁷ Voltak súlyos ágazati válságok, felszökött a munkanélküliség – elérve a fejlett piacgazdaságú OECD országok átlagában a 8,3%-ot a szervezet legutóbbi kiadványa szerint⁸. *Ez nyilván közel kétszerese a természetes rátának, azonban aligha mérhető a 70-es évek mélypontjához.* Ha a világgazdaság visszaesése a legtöbb intézmény által várt 3-4%-os mértékű lesz, akkor egyfelől igaz marad, hogy 60 éve a legrosszabb eredmény, de az is, hogy *egyetlen év föntebb összegzett rossz eredménye még nem indokolja a közbeszédet jellemző világvége hangulatot. Igaz, hogy voltak EU-országok, ahol már*

⁶ ECB: *Statistics Pocket Book*, June, 2009. Frankfurt/M., 39. és 38.o.

⁷ OECD Economic Outlook, 24 June, 2009. at: www.oecd.org, letöltve 2009.júl.20.

⁸ A 2009.júl.13-i közlemény, in: www.oecd.org, letöltve 2009.júl.20.

a 2008-as év is visszaeséssel zárt. Ezek közé tartozott az EKB idézett statisztikája szerint Írország -2,3%, Olaszország, -1,0% Dánia -1,1%, Észtország -3,3%, Lettország -4,6%, de ezek az EU összteljesítményét még nem tették negatívvá. Vagyis a megfelelő mérték megőrzése itt sem fölösleges.

Nézzük meg röviden, miféle gondok jelentkeznek az egyes államokban!

a/ A legelterjedtebb az *ingatlan-lufi* kipukkadásának esete. Ezt nem tekinthetjük „a történelemben páratlannak” sem mértékében, sem mechanizmusában.⁹ Ez a helyzet jellemzi Spanyolországot, Írországot, a balti államokat, Romániát és Bulgáriát is. Az ingatlanpiac rendszeres fölfutása és lelohadása a piacgazdaság kilengéseit vizsgáló, több mint kétszáz éves irodalom jól tanulmányozott elemei közé sorolható, amelyek egyik következtetése az, hogy ezt bizony a még oly szigorú állami szabályozás sem képes ehol és soha megakadályozni. Nem kötődik se a pénzügyi újítások, se a dereguláció sokat taglalt jelenségeihez.

b/ Másodikként említhetjük a sajtóban bőségesen bemutatott *ágazati válságokat*. Ezek egy része magában a pénzügyi szektorban jelentkezik, egy további része ennek kisugárzása. Európában Amerikánál kevésbé elterjedt, ezért kevesebb munkahely- és tőkevesztéssel járt a befektetési banki ágazat önfelszámolása és a jelzálog-hitelezés bedőlése. Érdekes vonása e válságelemnek, hogy épp a meglehetősen túlszabályozott- és némelykor példaképként állított- német és olasz félállami bankok veszítettek nagyot, mert erőteljesen beszálltak a tengeren túli üzletbe. De nem „alaptévékenységük” sérült, ha a tőkevesztés- bármely okból történik is- kellemetlen. Kézenfekvő a nyugdíjalapok, a biztosítók és az építőipar kitétsége. Ez azonban a globális falu kísérelőjelensége, nem annyira sajátos, rendszerspecifikus vonások jelentkeznek benne. Hollandia, Belgium pénzügyi intézetei igen nagy árat fizettek, míg az óvatos skandinávok¹⁰ kevésbé- *a feszültség láthatólag nem az EU szintjén jelentkezik.*

c/ Az *olaj- és gázárak összeomlása*- a 2008 nyarán észlelt 155 dollárt meghaladó jegyzések 50 dollár alá zuhanása, majd a 60-as szinten való rögzülése egy év múltán- kettős hatással járt. Egyfelől ez lehetett a

⁹ Lásd erről bővebben Charles Kindelberger/1979/2005/ öt kiadást megért klasszikus művét.

¹⁰ A skandináv bankok tevékenységében a balti kalandozás csak színesítő, elhanyagolható léptékű volt és maradt mérlegfőösszegükhöz képest.

leghatásosabb „válságellenes politika”, amennyiben a kínálatélénkítés meglehetősen erőteljes és átfogó eszköze, automatikus hatású és nem inflatorikus, valamint nem igényel adóemelést és kormányzati döntést sem. Ugyanakkor „mi egyiknek éték, a másiknak mérég”. Oroszország gazdasága egy évtized után visszaesésbe zuhat, rámutatva a putyini gazdaságpolitika meglehetősen esetlegességére és a konjunkturális elemek túlsúlyára/OECD,2009/. Az orosz természeti kincsek reexportjában erőteljesen részt vevő baltiak, valamint néhány más, primer termékekre szakosodott FÁK állam is megsínylette az áresést. És nyilván minden ország államháztartásában hiányzik a jól megszokott jelentős jövedéki adó arányos része.

d/ Viszonylag sokat írtak arról, hogy a *bankrendszer* tevékenységét 2008-2009-ben a *lélektani és a reáltényezők ellentétes hatása* alakította. Egyfelől: a jelen tanulmány lezárásakor már sorra megjelent mérlegek és gyorsjelentések szerint a bankszektor egészében nem volt jellemző sem a tőkevesztés, sem a veszteséges gazdálkodás. Míg egyesek elspekulálták magukat – köztük olyan politikailag is kiemelt cégek mint a holland Fortys vagy a német BLB és Hypo RealEstate, az ágazat egészében jelentős jövedelem halmozódott fel. Ezzel egyidőben a válság és főleg annak hiszterikus feldolgozása klasszikus pánikreakciót váltott ki. A nagy pénzüzetek esetenként jól menő leánycégeiket sem hitelezték, nagy leépítésekbe fogtak, és a túlzott, már-már beteges óvatossággal maguk is súlyosbították- esetenként kiváltották- a reálgazdaság összehúzódását. *Ha pedig bizalmi válságról van szó, akkor azon a kerület állami élénkítése, a pénzek gazdaságba pumpálása aligha segít.* Rövid távon- míg a pánik tart- nem költik el¹¹, utóbb viszont ez fedezetlen kerületként inflatorikus hatású/ami a megélénkülést megelőzően is megtörténhet/. Az vélhetően igaz, hogy a „mérgezett eszközök” kivásárlása, vagy a kezességvállalás különféle formái részben elkerülhetetlenek és közkiadást vonzanak. Korántsem közömbös azonban ezeknek a mértéke, formája, visszterhessége, *hogy a tartós állami jelenlétet megalapozó, vagy éppenséggel azt elkerülő technikák uralják.* Etekintetben az amerikai és az európai megoldások teljesen eltérőek, hisz Európa gond nélkül államosít, míg Amerikában épp ezt szerették volna az utolsó pillanatig elkerülni, és inkább több, mint kevesebb sikerrel tették ezt.

¹¹ Erre mondják az angolok, hogy a lovat a folyóhoz lehet vinni, de erővel az ivásra bírni aligha.

e/ A nagy válság emlegetése oly gyakorivá vált, hogy az elemzők – és sajnos a gazdasági szereplők- jelentős része megfeledezni látszott az *automatikus stabilizátorok* jelenlétéről. A konjunkturahullámszás a legtöbb országban- különösen a kiterjedt jóléti rendszereket működtető kontinentális európai államokban – nem jár együtt a legtöbb ágazat- főleg a közszolgálat- bérének rendszeres és automatikus szűkülésével. Még kevésbé van szó az elöregedő társadalmakban a fogyasztást hasonlóképp jelentősen meghatározó nyugdíjak és más transzferek automatikus és jelentős leépítéséről. Nem esnek vissza az állami beruházások. Kiterjedtté vált a „nemhagyományos” foglalkoztatás, vagyis a részmunkaidő, a távmunka, az otthonmunka, a bedolgozás és a kiszervezés számos jelensége. S miközben e jelenségek az EU-ban még biztos nem érik el az amerikai szintet- ahol már a foglalkoztatás nagyobb részét adják- nem is oly elhanyagolhatóak, mint hét évtizede voltak. Ekkor pedig lehet, hogy kevesebb a megrendelés, de nem nulla, lehet, hogy kevesebb a megbízás, de nem kerülnek az utcára.¹² Mivel sem depresszió, sem inflációs robbanás nem figyelhető meg, a megtakarítások meglódulása ill leolvadása sem jellemző. A szolgáltató szektor, ami az EU országokban átlagban ez idő szerint a GDP 71,6%-át adja/ECB:I.m.7.o/ közismerten *sokkal inkább válságtűrő*, mint a hagyományosan legnagyobb kilengéseket mutató mezőgazdaság, aminek részesedése viszont mára az EU-ban 2008-ra alig 1,8%-ra zsugorodott...A kormányzatok sokszorosan- részint az Ecofin-ben, részint a G-8-ban- *egybehangolt lépései* üdítően eltérnek a nagy válság időszakának különutas törekvéseitől, és ez is válságtűrőbbé teszi az egyes tagországokon belül is a nemzetgazdaságot, kiküszöböli a szabályok kijátszásából adódó rövid távú előnyszerzést.¹³

f/ Mint láttuk, 2008-ban még a legtöbb uniós ország és így az EU egészének termelése nőtt. 2010-re pedig, mint láttuk, ismét globális és európai növekedés valószínűsíthető. Az előzetes adatok szerint a világgazdaságban továbbra is vannak növekedési gócpontok, mint Kína és India, és egyre több pénzügyi vezető is a megélénkülés jeleit látja. Hiszen a jövedelemtermelő képességükhöz képest olcsóvá vált részvények befektetési célponttá teszik a jó cégeket, a rosszak kirostálódása pedig termelékenységi többleteket hoz majd, az egész a

¹² Jó tollú újságírók szerint persze az otthon dolgozók eleve az „utcán voltak”, ez azonban csúsztatás.

¹³ A bankbetétek teljes körű állami szavatolása például közgazdasági zagyaság, de amikor az írek 2008 októberében meglépték, a többieknek is meg kellett lépniük. Igaz, ettől kezdve megszűnt az eltérő kitettségű EU országok közti játék lehetősége.

szerkezevi illeszkedés felgyorsulását jelzi. Vagyis *a világgazdasági növekedésnek reál- és pénzügyi oldalról is van tartaléka.*

g/ Meg kell említenünk- saját prognózisunkra is kiterjesztve – az előrejelzések *nagyfokú bizonytalanságát.* Ma már a meteorológusok is tudják, hogy egy időegységnyi előrejelzés megalapozásához három időegységnyi jó minőségű múltbeli adatra van szükség. És a kitekintés így is jelentős kockázatokkal terhes. Ezzel szemben a pánik hatására sorra láttak napvilágot azok a prognózisok, amelyek néhány megelőző hét rémítő előzetes adataiból világtörténelmi előrejelzéseket tettek. Ráadásul nem ritka- különösen a pénzügyi befektetők körében- az, ha *a saját piaci pozíciójuk, a hasraütésre kötött határidős ügyletek igénye* motiválja a nyilvános megszólalást. Mindezek alapján sosem osztottuk és jelenleg sem osztjuk a világgazdaság és az európai unió összefolyamat összeomlását vizionáló, egy időben nagy nyilvánosságot kapott szélsőségesen borúlátó nézeteket/bővebben in Csaba,2009/. A kilábalás, ha törékeny is, nem az öngerjesztő, egyre mélyebbre zuhanó, széteső világgazdaság képe, még ha *a „munkahelytelen növekedés”, a megélénkülést csak másfél-két esztendővel követő munkapiaci bővülés kellemlenségei* okán a közvélemény a megélénkülést kételkedve fogadja is szerte Európában.

A gazdaságtörténeli párhuzamok hasznáról

A jelenlegi válság, különösen annak lélektani és kommunikációs meghatározottsága elgondolkoztathatná a tananyagok összeállítóit, hogy mennyiben volt helyes és eredményes az Egyesült Államokban már az 1970-es években, Angliában egy, Európában két évtizedes késéssel végbement „korszerűsítése”. Ekkor a gyakorlatiasság jegyében jórészt kiirtottak minden szemléletformáló, történelmi és elméleti irányultságú tárgyat és az első munkahely szűk praktikus igényét összekeverték az élethosszig tartó tanulás megalapozásával. Rövidre fogva: a legtöbb döntéshozó alig tanult gazdaságtörténetet és elméleti történetet, ezért meglepetéssel tapasztalta a két diszciplina művelőinek rendkívüli keresettségét és jogos népszerűségét a visszaesés és a pánik hónapjaiban.

A következőkben a teljesség igénye nélkül-, és az új témák kifejtésekor szokásos dokumentáció mellőzésével - vázlatosan összegezzük azokat a felismeréseket, amelyeket a nemzetközi és a hazai közgazdaságtan művelői *a korábbi időszakok több éven át tartó, és jelentős társadalmi*

költséggel járt gazdasági visszaeséseinek tanulmányozásából *leszűrtek*. Nyilván igaz, hogy e téma kifejtése önálló kötetet igényelne. Ugyanakkor azt gondolom, hogy a rövid távon megfigyelt események drámaisága sem adhat okot az alcímben vázolt kérdés megkerülésére, hiszen minden eredményes gyógymód alapja a kórtörténet.

a/Az első és legfontosabb felismerés talán az, hogy a különféle időszakok visszaesései *más-más természetűek és mechanizmusúak*, azaz nem jól kezelhetők az elméleti modellalkotásban is kedvelt cikluselmélettel, mert a visszatérő, ismétlődő jelenségek természete nem azonos, hanem eltérő. 1929-33-ról az összehangolatlan és kapkodó állami beavatkozás, az elzárkózás, a piacellenes megoldások terjedésének válsággeneráló jellege/ld Berend,2008/ maradt meg emlékezetesként, meg a költségvetéspolitikai beavatkozás mulékony, átmeneti sikerének belátása. A kor elemzői/Navratil,1942/2008/szerint a gazdasági válság vagy magától, a piaci folyamatok regenerálódásával múlik el, vagy sehogy, a kormányzat ebben legfőbb kisegítő vagy súlyosbító szerepet játszhat, de nem nála van az adu ász.

b/ Az 1973. és az 1979.évi olajárrobbanás kiváltotta- annak idején korszakváltásnak is nevezett- folyamatban kiderült, hogy a rövid távú ingadozások kisimítására használatos keynesi eszközrendszer *szerkezeti változások ellenében tehetetlen*. Sőt a kereslet mesterséges felduzzasztása és a munkahelyvédelem a stagflációra vezet. Az elméletben ennek sokan és sokféle értelmezését adták, a 80-as évtizedre a különféle felfogású gazdaságpolitikák közös axiómájává vált. Mert szembeötlő volt a korabeli francia és olasz gazdaságpolitika veresége a német és utóbb a Thatcher féle angol megoldások ellenében.

c/ Az 1987.évi amerikai eredetű tőzsdekrach ráébresztette a döntéshozókat arra, hogy nem lehet/célszerű zárt gazdaság modelljében és a tőkeáramlás mellőzésével kalibrálni a makrogazdasági változókat. Az is kiderült, hogy míg rövid távon a pénzpiacok hatékonyak, hosszabb távon- már akkoriban – elszakadtak a reálfolyamatoktól, és *saját mércéjük szerint sem mindig képesek az általános egyensúlyt megközelíteni*. Az egyensúlyi túllendülések kiigazítási költségei pusztítóak és gyakorta mértéktelenek, nem is feltétlen vezetnek piactisztuláshoz a szó hagyományos értelmében. Ezért a közhatalomnak indokolt- bár egészében nyilván sosem teljesen eredményes –törekvése, hogy a pénzpiaci kilengések mérsékelje, a

buborékok kipukkadásának megakadályozza, ha teheti.¹⁴ Bár e gyakorlatot Greenspan nevéhez kötik, a felismerés sokkal szélesebb körben elterjedt és elfogadott volt Európában is.

d/ Az Európai Pénzügyi Unió kialakulása és az ezt övező viták hatására a tagállamok gazdasági ciklusa jelentősen közeledett, a korábbi kilengések csökkentek és a pénz- és költségvetéspolitikák közeledtek/Andrikopoulos et al,2004/. Az idézett elemzés nem azt állítja, hogy az uniós szabályrend érte volna ezt el, hanem azt, hogy az ennek kimunkálása közti vita eredményezett gondolati és cselekvési közösséget. Az viszont közhelyszerű, de megkerülhetetlen észrevétel, hogy a tagállamok gazdaságpolitikájának szelleme és minősége jelentősen közeledett, különösen a 70-es és a 80-as évek széttartásához képest jelentős fordulatot végbévive a gyakorlatban. Ez talán a konjunktúra-ciklusok összehangolódásánál is fontosabb, mert kiküszöböli az ellentétes jellegű gazdaságpolitikákból adódó veszélyeket, mind a pénzpiac mind a reálgazdaság számára. Mindezek hatására az egyedi megoldások- 30-as években kedvelt- időszakának visszahozhatatlanul vége van. Nemcsak egy nyelvet beszélnek a döntéshozók, de jó esetben gondolkodásuk is egyazon rugóra jár.

e/ A pénzügyi kockázatok világméretű terítésének kiterjedt és kifinomult, alapvetően magánpiaci eszközrendszere jött létre. Ez egyfelől a korábbinál több fejlesztést tett lehetővé- minden országban, a szegényekben inkább – másfelől korlátozta a kormányzatok által bevethető szabályozási eszközök hathatóságát. A Barings Bank bukása a 90-es évek elején, vagy a származékos ügyletek túlsúlyra jutása ezt kézzel foghatóvá tette.

f/ Új fejezetet nyitott az 1997-99-es válság/Lámfalussy, 2000/2008/. Ezt az eseménysort sokszor a fertőzés/contagion címszó alatt taglalják, mivel egymástól távol álló, és külső szemlélő számára teljesen véletlen szereplők is áldozattá váltak. S bár a válság két fő magyarázata – az irreális árfolyamokra és várakozásokra építő, valamint a „haverok kapitalizmusát”/crony capitalism elmarasztaló – máig vitában áll az irodalomban, abban mindenki egyetért hogy ekkor a pénzügyi krízis első és második generációs változatát meghaladó új modellje jött létre.

¹⁴ E felismerésből nem következik a negatív kamatláb és az általa kiváltott nyersanyag- és ingatlanpiaci buborék, sőt az ellenkezője következne belőle. Ugyanakkor nem egyszerűen a kamatpolitika volt itt a meghatározó, ahogy Györfly/2009/ részletesen kifejti.

Nevezetesen az a fajta, ahol a „fundamentumok”, vagyis a nemzetgazdaság alapvető növekedési és egyensúlyi mutatói egyáltalán nem játszanak már meghatározó szerepet. Hiszen akár a sajátos intézményrendszerre, akár a várakozásokra épülő elméletet fogadjuk el érvényesnek, e folyamatok csak igen közvetetten köthetők gazdasági elemzésben általában és a konjunktúrakutatásban konkrétan rendszeresen megfigyelt mutatók alakulásához. És még kevésbé értelmezhető az egymással alig kereskedő, egymástól eltérő üzleti ciklusú, és egymáshoz alig befektető országok válságának egymásra épülése is.

g/ A világban létrejött egységes, 24 órán át és egész héten működő, jórészt elektronikus és „forgalmi eszközt” nem igénylő, helyhez nem kötött, származékos ügyletek és kockázati alapok uralta pénzpiac. A globalizáció e téren nem szitokszó, nem metafora, hanem valóság. Ez a világméretű pénzügyi háló egyfajta viszontbiztosítási rendszerként működik. Békeidőben- azaz a fejlődés túlnyomó részében, a 11-12 évből egy évtizeden át – biztosítja, hogy az egyes szereplők meggyengülése nem ránt automatikusan és feltétlen magával más szereplőket. Különösen nem úgy, mint Marx idejében vagy a gazdasági világválság éveiben. Mindennek hatására a fejlődés korábbinál gyorsabb üteme, szélesebb terítése és kisebb kilengése valósult meg/Mishkin,2009/. Nem utolsó sorban épp e folyamatnak köszönhető, hogy az elmúlt fél évszázadban- Japán közismert sajátos esetét kivéve - nem volt *defláció*- az árszintek általános és tartós csökkenése-, *devalvációs verseny*- a kivitel növelése érdekében végrehajtott egyoldalú árfolyam-leértékelési verseny – , és ezért nem volt *depresszió*. Utóbbit a közgazdaságtanban a több éven át elhúzódó, több éven át elhúzódó és eközben évi 5-10 százalékpontnyi zsugorodással értelmezik. Ezért voltaképp csak a rendszerváltozást követő sajátos- transzformációs- visszaesés összefüggésében lehetne e kifejezést alkalmazni, és azt is csak a Független Államok Közössége és a Baltikum vonatkozásában, a világ gazdaság egészére aligha.

h/ Végül emlékeztetni kell arra, amit ugyancsak a már idézett Lámfalussy kötet emel ki, nevezetesen a nemzedéki tényezők szerepét. Mind a pénzvilágban, mind a gazdasági kommunikációban jellemzővé vált a korábbi időszak élményeit tankönyvből sem ismerő fiatal döntéshozók és szereplők uralma. Ez együtt jár az elektronikai forradalommal, az események felgyorsulásával, a napi 14 órás

munkaidővel járó kiegészítéssel és sok más tényezővel, amelyek mindegyike részben vagy egészben magyarázhatja e tényt.

Ebből vonja le a szerző azt a következtetést, hogy *nemcsak a piacnak nincs emlékezete, gyakorta a piaci szereplőknek sincsen*. Épp ezért hajlamosak a korábban elkövetett hibák megismétlésére.

Ezek közül kiemelkedő, hogy a vállalatvezetésben időről-időre kialakul a *növekményi érdekeltség* kultusza. Holott a piacról az az egy tudható, hogy növekedése nem határtalan. Hasonlóképp a jó időkben a szabályozó hatóságok hajlandóak lazábban értelmezni a kereteket, és az érvényes előírásoknak sem föltétlen szereznek előnyt, futballnyelven „nehogy szétsípolják a mérkőzést”. Az idézett kötetben az 1997-99-es válság kapcsán előadottak pontról-pontra megfigyelhetővé váltak egy évtizeddel később is. Például a Sarabanes-Oxley törvény, ami a 2001.évi Enron botrányra reagálva született meg, igen kemény előírásokat és felelősségi rendszert tett kötelezővé a pénzügyi ágazatban és a könyvvizsgálóknál is, a személyes felelősség mozzanatát kiemelve. Mint tudjuk, egész 2008 őszéig eme passzusok alkalmazására kísérlet sem történt. Holott nem kétséges, kellő elővigyázatosság mellett a legdurvább bukások elkerülhetőek lettek volna. Ilyen a piramisjátékra emlékeztető befektetési megoldások terjedése, a fedezetlen jelzáloghitelezés, vagy a szakadatlan növekedés föltételezésére épített befektetési konstrukciók terjedése, és persze a minden civilizált országban és minden időszakban tiltott összefonódások¹⁵ eltűrése.

i/ Érdemes felidézni, hogy már a válság előtt megjelent írások/Frydman-Goldberg,2007/ felhívták a figyelmet arra is, hogy *a pénzpiac újításai e területet még a korábbiaknál is válságérzékenyebbé tették*. Például azért, mert a reálgazdaságban vannak hüvelykujj-szabályok, amivel a termék vagy a szolgáltatás túlértékelttségét, jövedelemtermelő képességétől való elszakadását érzékeltetni lehet. És ezt a gyakorlatban – mérnökök, kereskedők és más gyakorlati emberek tapasztalati alapon figyelik, azaz ösztönösen kiigazító, visszafogó lépéseket hoznak. Ezzel szemben az elmúlt évtized pénzpiacán az öncélú és valóságidegen modellezés csúcsra járt. Minél kevésbé értett valaki egy konstrukciót, annál elegánsabbnak vélte. Minél kevesebb

¹⁵ Az angolul *conflict of interest* fordulattal leírt esetek talán legkülönösebbike az, amikor a minősítő intézet, mint tanácsadó, saját díjazását alakította közvetlenül azáltal, hogy a származékos és OTC aktívák értékelését maga végezte.

köze volt a valósághoz, minél kevésbé volt tehát a vevő által is átlátható és ellenőrizhető, annál „menőbb” volt.

Ez pedig hozzájárult ahhoz, hogy *a paici szereplők egészséges veszélyérzete kialudt. Vita tárgya az irodalomban az, hogy mekkora szerepe volt ebben a kilengéseket megelőző greenspani gyakorlatnak, s mekkora a kockázat lenullázását valós esélyként bemutató modellezésnek, amit az érintett pénztulajdonosok ezer örömmel tettek magukévá. Utóbbi kapcsán vélhetőleg jogosabb az összeférhetetlenség-törvényekben a maga idejében is tiltott- elterjedéséről elmélkedni, mint az emberiséggel egyidős jellemhibákat- például a nyereségvágy- már a klérust megszügyenítő módon felpanaszolni. Márpedig a pénzügyi elemzők szótárát az elmúlt években meglepő módon épp ez a lapos moralizálás gazdagította. Ugyanakkor ritkaságszámba megy az a józan és tényszerű megítélés, amiben részletekbe menően kitérnek arra, hogy az amerikai jegybank majd három éven át tartó negatív reálkamatláb-politikája¹⁶ mennyiben tehető felelőssé a likviditási lufi kialakulásáért, majd kipukkadásáért/Brunnmeier,2009/. Ez az EKB és az EU számára sok tekintetben befolyásolhatatlan külső adottság volt.*

A jelen alfejezetet lezárva megerősíthetjük, hogy miközben a mostani válság persze más, mint a megelőzőek, azért nem minden elemében, mértékében és mechanizmusában példa nélküli eseménysorral szembesültünk. *Ekkor pedig nem kézenfekvő, hogy az európai uniós – tagországi és közösségi -gazdaságpolitikai gondolkodás alapköveit is föl kell szednünk, és minden új fejleményre új elméletet kellene gyártsanunk, ahogy azt a médiaszereplők teszik. Nem kétséges ugyanakkor, hogy a régi gyakorlat- az általános be nem avatkozás hirdetése, amit nagyon is célzott beavatkozások követnek a politikailag kényes területen- tovább nem folytatható.*

Merre nincs kiút?

Az alcímben fölített kérdés azért lényeges, mert ha a korábbi időszak ismeretei nem évültek el maradéktalanul, akkor egyfajta óvatos

¹⁶ Ezt többen a fellendülés zálogának tekintenek, ld Stiglitz/2005/. Igaz, ez sok tekintetben az orwelli „négy láb jó, két láb rossz” jelszóra emlékeztet, amit sajnos közgazdászhallgatók nemzedékei sajátíthatnak el különféle tárgyak keretében.

közelítésben abból célszerű kiindulni, hogy mi mindenről tudjuk, hogy NEM tudhatjuk, és ezért NEM is válthatjuk tettekre. Ugyanis a demokratikus politika melletti gazdaságpolitizálás egyik leggyakoribb veszélye az, hogy a döntéshozókra olyan feladatokat ruháznánk át-sokszor a média nyomására, sokszor meggondolatlanságból- *aminek ellátására a kormányzat nincs felszerszámozva*, vagy ha megkapná e jogosítványokat, *az a szabad társadalom és a gazdasági fejlődés kárára lenne*. A XX.század kevés számú pozitív hozadékának épp azt tekinthetjük, hogy a különféle ideológiájú, a társadalom és a gazdaság teljességét átfogó- vagyis totális- kormányzat kudarcát oly sok formában és kulturális közegben tapasztalhattuk meg. Demokratikus viszonyok közt pedig azok a mérfökldekőnek számító- és ezért Nobel díjjal is elismert - meglátások, mint a pént semlegessége/Friedman, 1968/86/, vagy a várakozások előrettekintő és adaptív jellegére építő Lucas/1976/ féle kritika, vagy épp a politikai eseti mérlegelés – a „konkrét helyzet konkrét elemzése”- fölöttébb kártékony voltát elmarasztaló, a szabálykövetést normává tevő felismerés/Kydland-Prescott, 1977/ mind óvnak attól, hogy a „minél több ellenőrt és rendőrt a gazdaság parancsnoki psztjaira” ihletésű szirénhangokra hallgassunk.

a/Biztosan tudhatjuk, hogy *sem szükség, sem lehetőség nincsen új Bretton Woods-nak nevezhető*, vagyis a kormányzatok által megszabott kényszerpályákat követő nemzetközi pénzügyi „architektúra” kialakítására, ahogy azt a G20 és főleg az EU több csúcstalálkozóján is szorgalmazta 2008-2009 során. Mint a korábbiakban láttuk- részint közvetlenül, részint a hivatkozott irodalomból- a pénzpiac új működési rendje, legkésőbb az euró-deviza piacok 1970-es évekbeli kialakulása és az elektronikus ügyletkötés általánossá válása óta kikerült a kormányzatok ellenőrzése alól. Azóta mind a műszaki, mind az ügyletfajták változása a „testetlen” pénz és a helyhez nem kötött üzletelés gyakorlatát tették általánossá. Nincs sem olyan eszköz, sem olyan eljárás, aminek révén egy vagy több kormányzat ki tudná iktatni a telephelyek versenyét, és a- régi tankönyvek szóhasználatával- a „forgalom igényeihez szükséges mértékűvé” tudná alakítani a forgalomba kerülő pénz mennyiségét. *Utóbbit ugyanis rég nem a központi bankok, hanem a magánszereplők teremtik és szabályozzák*. A nemzetgazdaság mint zárt egység már csak a bevezető tankönyvek leírásában létezik. Így persze a keynesi gondolkodásban központi szerepet játszó keresletet sem lehet „kalibrálni”, mert az világméreteken sok százmillió szereplő döntéseiből alakul ki. Nem is

beszélve arról, hogy a kormányzatok hitelvesztése miatt a várakozások nem naívak és visszatekintőek. A pénzpiacok támasztotta- jórészt származékos- kereslet elvileg és részben sem a „forgalom igényeihez” kötődik, és kevéssé követi a kormányzat kamatpolitikájának jelzéseit. Például a zéró kamat idején árutőzsdei és ingatlanmügyletekbe menekül, mesterséges buborékokat hoz létre a jövedelem megsokszorozására és átterelésére. A szellem nem parancsolható vissza a palackba.

b/ Az előzőek miatt fölöttébb kétkedéssel fogadjuk a német pénzügyminisztérium által hosszú évek által szorgalmazott felvetést, mely szerint az adóparadicsomok felszámolásával és egyfajta *világméretű adórendőrség kiépítésével* lehetne végre „rendet teremteni”, bármit is jelentsen e kifejezés. Megemlítjük, hogy az efféle törekvés még az egybehangolt gazdaságpolitikát folytató euró-övezetben sem volt sikeres, és nemcsak Svájc, hanem Luxemburg, Ausztria és Nagy-Britannia, valamint Írország is ellenállt az adó-kényszerzubbonny nemes gondolatának. Értelemszerűen a világ többi részén- az érdekeltérések és a telephelyi verseny miatt – még kisebb erre a lehetőség.¹⁷

Nem kétséges, hogy épp a pénzügyi szintér globális faluvá válása okozta számos esetben azt, hogy rendben levőnek és tőkeerősnek tetsző, piacvezető pénzintézetek váltak az anyaország szempontjából külsődleges amerikai jelzálogpiaci összeomlás áldozatává. Ugyanakkor ez a kellemetlenség nem törli el azt a tényt, hogy épp e cégek a megelőző évtizedben nem a sajtóban gyakorta méltatott szorgos munkájuk, például a családi tulajdonú cégek hitelezése, a munkavállalók folyószámlájának kezelése és egészségük biztosítása révén tettek szert jövedelemre, székházra, fogyasztásra, műszaki újításokra és pénzbeli vagyona, aminek jelentős része pl ingatlan és arany, cégek tulajdona és államkötvény. *Mindez pedig semmiképp sem mondható a sajtónyelvben bevett fordulat szerint „megsemmisültnek”*. Sőt, a kibontakozó fellendülésben a pénzügyi aktívák is új életre kelnek, ezzel maguk is felhajtva az élénkület, hitelképessé téve a cégek jó részét.

¹⁷ A telephelyi verseny a német közgazdaságtan egyik örökzöldje még a 70-es évekből, igazából még szerzőhöz sem köthető. Jó összegzését ld /Siebert,2006/. Épp ezért még meg is lepődhetnénk, hogy a német hivatalnokok épp a német közgazdák gyakorlatilag is jelentős elméleti munkásságát nem ismerik, vagy nem használják.

c/ Sarkozy elnök szorgalmazta –a legélénkebben talán a 2009 márciusi rendkívüli brüsszeli Tanácson – *az uniós szintű egybehangolt konjunktúra-élenkítést*. Ez a felvetés széles körben kedvező visszhangra lelt. Ugyanakkor az sem titok, hogy amit „uniós programnak” hívnak, az az esetek jelentős részében 99%-ban nemzeti erőforrásból megvalósított és finanszírozott, nemzeti kormányzati vagy kamarai keretekben, régiók szintjén kezdeményezett és megvalósított beruházás. Nem is lehet ez másképp, hisz az EU 1999 óta tartó reformtörekvéseiből rendre kikerültek a nagyobb mértékű föderalizmust, vagyis a méretesebb közösségi kasszát feltételező törekvések. Legutóbb épp a Lisszaboni Szerződés létrejöttének és elfogadtathatóságának vált előfeltételévé a föderalizmustól való tartózkodás, amit az ír kormány a megismételt népszavazás előfeltételeként külön jegyzőkönyvben is rögzített még 2008 folyamán. Márpedig pénz nélkül nem lehet mulatni: az EU mai formájában nem szuperállam, ami tagjainak segítségére siethetne- jórészt épp a franciák miatt nem az.¹⁸

d/ A válságellenes politika követelése Európa-szerte megsokszorozta azokat a felhívásokat, amelyek a kormányzatra bíznák a tartós gazdasági fejlődés minden egyes meghatározó elemének létrehozását. E kérdések jó részét a közgazdaságtudomány az elmúlt évtizedek során negatívan válaszolta meg. Ezek közé tartozik például a társadalmi szempontból legfontosabb mutató, *a munkahelyteremtés*. E kérdésben természetesen nem elfogadható a cinkosság, mondván hogy „piacgazdaság nincs munkanélküliség nélkül”, hisz ennek mértéke a cikk lezárásakor az idézett OECD tanulmány szerint 8,4%, uniós szinten 8,6%, az euró-övezetben 9,2% és ez bizonyára még nem a csúcs- az idézett mértékek a természetes ráta duplájának tekinthetők. Ugyanakkor az sem kérdéses, hogy a kormányzat a 30-as évek eszközeivel- például közmunkákkal és transzferekkel, egyeseknél béremeléssel - *csak igen rövid távú hatásokat tud elérni*. A foglalkoztatás- különösen a hosszabb távon meghatározó munkapiaci részvételi arány- *közvetlenül nem befolyásolható*. Ez ugyanis különféle, egymással csak részben átfedő tényezők eredménye. Utóbbiak közé tartozik a képzettség szintje, minősége és eloszlása- korosztályok, területek és etnikumok szerint-, utóbbinak a munkakínálathoz való illeszkedése, a tanulási és együttműködési készség, a növekedés munkamegtakarító- vagy épp munkaigényes technológiák révén való megvalósulása, a

¹⁸ Bővebben in Csaba/2008/.

közteherszint és a munkapiac szabályozottsága. A felsoroltakból is látható, hogy a közhatalomnak vannak feladatai és lehetőségei a foglalkoztathatóság javításában, maga azonban – a régről ismert vatta-embereket nem számítva- nem képes tartós és termelékeny állásokat létrehozni. A kormányzati intézkedések túlnyomó részt közép- és hosszú távon és sok áttétellel hatnak. Például hiába jó a fiatalok képzettsége, ha a belső piac összeszűkülése és a jövőbe vetett bizalom hiánya miatt a mikro- és kisvállalkozások nem hajlandók új munkatársakat beállítani.

Hasonlóképp a kormányzattól várja el a közvélemény jó része a *közbizalom helyreállítását*. Nem kétséges, hogy e téren vannak állami feladatok, még ha ezek jellege és hatása közvetett és jelentős átfutású is/Sajó,2008/. Ugyanakkor mint az idézett kutatási beszámolóból is kitetszik, a közvetlen rendteremtés, az ezt jellemző pótcselekvések, a hangos fogadkozás és a játékszabályok éven belüli többszöri átszabása, azaz az elmúlt években ismét megtapasztalt kormányzati túlbuzgóság épp az ellenkező hatást válthatja és váltja is ki. Bár a felmérés magyar empirikus anyagra vonatkozik, érvénye szélesebb körben igaz. A jogállamiság kialakulásához ugyanis az állam és a piaci szereplők közt kölcsönös tanuláson alapuló közeledésre és együttműködésre van szükség, ami egyoldalúlag nem teremthető meg.

Különösen az EU összefüggésében gyakran halljuk azt a gondolatot, hogy az államnak kellene biztosítania *az innováció felgyorsítását*. S miközben nem kérdéses, hogy az alap kutatás és az egyetemek állami finanszírozása nélkül nincs mire építeni, a nemzetközi irodalomban a dinamizmus jelének a vállalatok finanszírozta műszaki fejlesztés/BERF mutatójának a kormányzatit- a GERD-et – meghaladó mértékét tekintik.¹⁹ Ennek pedig épp az az oka, hogy a gazdasági fejlődés szempontjából releváns innováció, vagyis a technológiai haladásban megtestesülő műszaki fejlődés *a piaci szereplők részvétele és ellenőrzése mellett lehet eredményes*. Ez még az afféle államvezérelt modellekben is megfigyelhető, mint Dél-Korea és Svédország.

Némelyek pedig a kelet-ázsiai fejlesztő államokra hivatkozva, valamint a pénzpiacok összeomlásától megrettenve az államra bíznák a nemzetgazdasági szintű forráselosztás kérdéseit is. Ez többszörös félreértésen alapul. Egyrészt a forráselosztás hatékonysága hosszabb

¹⁹ E kérdéskörrel és a fenti állítás részletes statisztikai igazolásáról bővebben ld Török/2006/ monográfiáját.

távon bizonyára nem csökkent a pénzpiac kiterjedésével, és ez a kevésbé fejlett országokat is kedvezően érintette/ld részletesebben Mishkin: I.m/. Másfelől az is egyértelmű, hogy a kelet-ázsiai fejlesztő államok az egy évtizeddel ezelőtti válságból jelentősen átalakulva kerültek ki. Utóbbiak egyik fontos vonása- amit a már idézett kötet/Csáki,szerk,2009/ részletesen és több országra nézve is dokumentál- hogy a korábbi közvetlen forráselosztás helyett a pénzügyi közvetítő rendszer nagyobb önállósággal működik, a szűkös források allokációja erőteljesebben piaci alapokra helyeződött.

Végül mindezekből következően az is belátható- amire először jó hatvan éve Robert Solow/1956/ klasszikus cikke mutatott rá- hogy a gazdasági növekedés ütemének méretezését elvileg és már középtávon sem lehet a kormányzattól függővé tenni, mert az *túlyomórész* hatáskörén kívül álló tényezők- köztük a fentebb soroltak és a pénzügyi rendszer hatékonysága- függvényében alakul ki. Vagyis nem célszerű a kormányzat aktivitásától vagy passzivitásától várni a fellendülést, miközben létrejöttében a kormányzati központi egybehangolás szerepe nem elhanyagolható. Jól látható, hogy a jelentősebb költségek végrehajtó országok, így Írország és Németország nem kisebb, hanem nagyobb növekedési áldozattal jönnek ki a mostani visszaesésből is.

e/ Sokan várják a kiutat a kormányzati szintű szabályozottság erősítésétől az élet minden területén, a pénzügyektől a vállalkozásfejlesztésig. Idéztük a G20 és az EU idevágó kezdeményezéseit, amelyekhez naponta újabbak társulnak. A szakirodalom közmegegyezésének tekinthetjük azt a meglátást, hogy a piacok hatékony működéséhez a szabályozás erősítése és minőségének javítása nélkülözhetetlen.

Ugyanakkor érdemes fölidézni azt a tényt is/Vörös,2004/, hogy a gazdasági folyamatok szabályozásában az elmúlt évtizedekben rendszeresen és erőteljesen megnőtt a nem-kormányzati, horizontális, szakmai önszerveződések által kezdeményezett és betartatott megoldások szerepe, miközben az ENSZ jelképete kormányközi intézkedések hatásossága a korábbinál is kisebbnek mutatkozik. A ruandai és a darfourai béketeremtési kísérletek kudarca ezt elég jól szemlélteti. Ugyanakkor a republikánus kormányzat kísérletei, melyek egyoldalú beavatkozásokkal, a megelőző és a humanitárius intervenció,

valamint a terror elleni háború jelszavai alapján maga próbált „rendet tenni”, szintén kevés tartós eredményt hozott.

Mindebből témánkra nézve az következik, hogy *tévúton* járnak azok a befolyásos közszereplők, amelyek *nem az egyes szakmák horizontális önszabályozása, hanem a közhatalom által kiküldött rendcsinálók ügybuzgalam révén* próbál kiutat találni. Ugyanis a legtöbb kérdés önmagában és technikai értelemben oly bonyolult- legyen szó bár a kockázat megítélésről vagy a gyógyszerek mellékhatásairól- ami meghaladja a laikus döntéshozók információfeldolgozó képességét. Ekkor pedig bele kell nyugodni, hogy bár a „háború túl fontos ahhoz, hogy a katonákra bizzuk”, azért a demokratikus közhatalmak részletekre kiterjedő szabályozási lendülete nem lehet a siker mércéje²⁰.

f/ Végül pedig aggodalommal kell szólnunk arról, hogy a fentiekben összegzett törekvések- amelyek közös nevezője a „válságellenes politika” címén hozott rövid távú beavatkozások szaporítása, *a koherenciára és a következményekre való tekintet nélkül*- egészükben a korábban az EU lisszaboni programja kapcsán szorgalmazott *reformok jegelésére vezettek*. Miközben a lisszaboni program- a növekedés és a több és jobb munkahely társítása- nyilván az EU szociális modelljének érdemi, bár fokozatos átépítését célozza, a tanulmány lezárta még nyitott kérdés, hogy sor kerül-e újabb tízéves program elfogadására. És még inkább kérdéses, hogy folytatódnak-e a munkapiac rugalmassá tételét, a munkavállalók jobb hadra foghatóságát, a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságát megalapozó lépéseket megcélzó nemzeti és uniós szintű reformok.

Korábban és többhelyütt is érveltünk amellett, hogy efféle átalakításokra az unió régi és új tagállamainak egyként szükségük van. Mi több, az EU eredményes működését is ez alapozhatná meg. Épp ezért fontosnak tartjuk ezen alfejezet lezárásaként kiemelni: fontos, hogy a kormányzati beavatkozás illetve az intézményes tudás *korlátainak tudomásul vételére alapuljanak a jövő tervei*. Miközben nem gondoljuk, hogy a válság közgazdaságtanilag ne vetett volna fel izgalmas és új kérdéseket, az eddigekben azt igazoltuk, hogy nem kell

²⁰ Az nyilván külön cikket igényelne- és messze meghaladná a jelen elemzés absztrakciós szintjét- ha azokba a részletkérdésekbe bonyolódnánk, hogy kinek, mit és milyen eszközzel kell szabályoznia, ahogy ezt a vitát a pénzügyi és jogtudományi szakirodalomban teljes joggal lefolytatják.

mindent kidobni az eddigi ismeretek és eszközök tárából, hanem inkább ezekre építve célszerű a jövő útját felvázolnunk.

Új hangsúlyok a fenntarthatóság jegyében

E tanulmányban is folytatjuk azt a közgazdasági közelítést, amiben az elméletben helyesnek felismert megoldások gyakorlati megvalósítását lehetővé tevő vagy akadályozó intézményi, politikai, jogalkotási és kommunikációs feladatokat megkíséreljük egyetlen csomagterv összerendezett részeiként fölépíteni. E törekvés annyiban új, hogy a gazdaságot nem tekinti sem fekete doboznak, mint a főáram, a neoklasszikusok, sem pedig a közhatalom szolgálóleányának, mint a német történeti iskola, a marxizmus vagy a különféle nacionalista és környezetvédő közelítések. Inkább azon van a hangsúly, hogy miképp lehetne a gazdasági *ésszerűséget* a társadalmi *elfogadhatóság* és így a szélesebb értelmű *fenntarthatóság* szempontja szerint egybehangolni.

Az eddigi vázlatos áttekintésből is kitűnt, hogy a jelenlegi időszak egyik fő gondja abban áll, hogy már-már *köszönő viszonyban sincs* a közvélemény és az azt követő döntéshozók által fölvetett kérdések és megoldási kísérletek sora, valamint a közgazdaságtudomány elmúlt fél évszázadában kimunkált, a korábbi időszak tapasztalatait feldolgozó és összegző megközelítésmódja. Még azok a döntéshozók- mint a Friedman és Schwartz legjobb tanítványának számító Ben Bernanke amerikai jegybankelnök- is, akiknek van miből meríteniük, a napi kihívások nyomása alatt *gyakorta a rögtönzés síkos pályájára tévedtek*. Az improvizált döntésekből pedig, úgy tűnik, nem tud és nem is képes összeállni egy olyasfajta piacellenes paradigma, mint amit a 30-as években megfigyelhettünk. A tudományos kiadók termése, a vezető folyóiratok kínálata – a versenyben „minden mehet”/anything goes elven működő napi és elektronikus sajtótól eltérően- semmi jelét nem adja ennek. Tanulságos, hogy a politikacsinálókknak szóló *Journal of Economic Perspectives* kivételével alig történt kísérlet a válság elméleti szintű értelmezésére, a most még túlnyomó részt *working paper* formátumú *részletelemzések pedig kivétel nélkül a megszokott kerékvágásban haladnak*. Igaz ez a nemzetközi szervezetek- ECB, BIS, OECD, IMF – munkatársaira és a kutató/egyetemi szféra közgazdászaira egyaránt. Miközben kiemelik az adócsökkentés, a célzott és behatárolt kormányzati költekezés és a szakszerű szabályozás jelentőségét, a tanulmány elején idézett cikkek egyike sem fogalmaz

meg gyökeres szakítást szerzőik korábbi elméleti és gazdaságpolitikai alapállásával. A politikusok pedig a szokatlan intézkedéseket – így az államosítást, vagy az államadósság durva növekedését²¹ - maguk is *átmeneti kisiklásnak, nem új kor kezdetének* tekintik.

Ebből adódóan fogalmazzuk meg és összegezzük azokat a normatív felismeréseket, amelyekből az új európai gazdaságpolitikai gyakorlat kialakulhat. A nem európai államok nem tárgyai e cikknek, de megállapítható, hogy sem az Egyesült Államok, sem Ausztrália, sem Kanada, Kína vagy Korea gazdaságpolitikájában és makrogazdasági statisztikáiban nem figyelhető meg olyan jelentős fordulat, mint az EU országok némelyike esetében. Ezért ha a paradigmaváltás egyelőre még le nem zárt kérdését taglaljuk, *az csak az európai földrészen megfigyeltekből adódhat.*

a/ Általános felismerésnek mondható az, hogy a *szabályozás erősítésével és minőségének javításával* lényegében minden elemző egyetért. Korántsincs egyetértés- mint láttuk- a szabályozók személyében és a szabályozás módszereit, sőt céljait illetően. Kiindulópontként kellene elfogadni a német ordoliberalisok és az amerikai alkotmányos politikai gazdaságtan ama fölvetését, mely szerint a szabályozásnak sosem lehet célja egyes szereplők relatív helyzetének javítása, hanem *mindíg valamilyen közérdeket, általános célt* érdemes követni. Ilyen például az átláthatóság, a megfontolt banki viselkedés, a hitelező/betétes és a hitelfölvéő/adós ügyfél érdekei közti egyensúly, a közteherviselés és hasonlók, beleértve a személyes felelősséget is.

A kormányzati beavatkozás, különösen a három nagy EU tagállamban eddig szinte kizárólag meghatározott betétes és más érdekcsoportok helyzetének átmeneti rendezését célozták, ezért értelemszerűen nem a fenti elvi követelmény szerint alakultak, és nem is teremtették meg az ismétlődés elkerülésének feltételeit. A mentőcsomagok valós végösszege kevésbé ismert, de több ország- így Nagy-Britannia és a balti államok- államadósságának robbanásszerű növekedése ezt már érzékelhetővé teszi. Ez sokkal kevésbé az uniós közös költségvetési szabályai szempontjából aggályos, hisz azok maguk is előírják, hogy visszaesés

²¹ A korábban éltanuló Írország államadóssága több mint megháromszorozódik, a 2007.évi 25 és a 2008.évi 43,2%-ról 80%-ra nő 2007-2010 közt Az Egyesült Államokban a Bush idejében aggasztónak tartott 62,9%os mérték az idézett előrejelzés szerint 97,5%-ra, belga/olasz léptékűre duzzad az Obama korszakban. Forrás: *OECD Economic Outlook, June 2009*. elérhető: www.oecd.org, letöltve 2009.júl.23.

idején expanzív magatartást kell folytatni. Sokkal inkább a kialakuló *föllendülés törekenysége, gyenge fenntarthatósága lesz majd az előre látható következmény, az infláció fellángolásának veszélyével társulva.*

b/ Az előzőekből könnyen belátható, hogy az előttünk álló években Európában vélhetőleg *nem annyira az államnak kell szabályoznia, mint amennyire az államot célszerű szabályozni.* Jól látható, hogy a válságkezelés vélt és valós társadalmi igényeire hivatkozva elterjedt az eseti mérlegelésen alapuló, rögtönzésekből álló és így semmiféle elvet - így a *finanszírozhatóság, az átláthatóság, a kiszámíthatóság, a közhasznúság és a fenntarthatóság- általános közpénzügyi elveit - sem követő gyakorlat* alakult ki az EU legtöbb államában. S miközben az állami mentőcsomagok Európában -az OECD többször idézett júniusi előrejelzése szerint - általában nem haladják meg a GPP 2-2,5 százalékpontnyi mértékét, ami 3-4 százalékos visszaesés mellett elfogadható léptékűnek mondható, a valós költségek szárnyalása már nem pusztán a kivételes amerikai, ír és balti esetekben követhető nyomon. A véletlenszerű politikai alkuk nyomán megszülető cégmentések, transzferek, kártalanítások és kezességvállalások *lavinájának egyelőre semmi sem szab határt.* Holott e megoldások kártékony volta a 70-es évtizedben már közismertté – és a 80-as évekre fenntarthatatlanná- vált. Ideje immár a túlköltekezés megállítására és a költségek gátak közé szorítására irányuló terveket készíteni, a gazdaságban lévő elköltetlen jövedelem inflációs hatásainak megelőzésére is terveket kovácsolni.

c/ Különösen fontos lenne, hogy a német és az angol közgazdaságtan hagyományainak megfelelően *élesen elváljanak a konjunkturális és a rendszerjellegű, szerkezeti intézkedések.* Különösen fontos lenne elhárítani azt a – mint láttuk nem képzelt- veszélyt, hogy az egyszeri lépések elvi szintre emelkedve rendszeralkotóvá váljanak. Meglehetősen kézenfekvő- és a nettó megtakarító országok Kínától Szaud Arábiáig jelezték is – hogy a piac nem fog akármekkora adósságokat akármilyen hozamszinten finanszírozni. Mindebből az európai megélénkülés törekenysége következik ismételten, amennyiben a pénzügyi fegyelem visszatérésére utaló komolyan vehető tervek meg nem nyugtatják a piacokat. Többéves költségvetési kiigazítási tervek adhatnának makrogazdasági keretet a különféle szerkezetátalakító és korszerűsítő elképzelések számára.

d/ A fentiek miatt lehet úgy is fogalmazni, hogy *lassan ideje már abbahagyni a válságkezelést és helyette fenntartható politikákat kellene kialakítani, mind nemzeti, mind uniós szinten.* Például figyelni kell az árstabilitásra, és a defláció képzelt betegsége helyett a megélénkülésben nem szokatlan inflációs nyomás kordában tartására érdemes figyelni. Az EKB korábban is folytatott, nem a rövid távú és nem az egyes térségek/ágazatok, hanem az euró-övezet egészének stabilitását szem előtt tartó politikáját meg kell őrizni, nem átalakítani/mint az angol nyelvű irodalom jó része véli/. A természeti környezet védelmére és az energiabiztonság megteremtésére szolgáló távlatos politikákat célszerű kialakítani. Utóbbi fontos része az egységes európai energetikai piac létrehozása. Érdemes a lisszaboni stratégiát újabb évtizedre kiterjeszteni, és a fentiekből adódó új kiadási súlypontokat a 2014-gyel kezdődő pénzügyi keretszámokban megjeleníteni. Programot kell kialakítani az elszállt államadósságok visszagöngyölésére, értelemszerűen a növekedés és a kiegyensúlyozott államháztartás adta keretekben, vagyis *szerves, lassú ütemben haladva.*

e/ Egyértelművé kellene tenni azt, hogy a magántulajdonon alapuló piaccgazdaságban *rendszer-jelleggel a csőd kockázata magánjellegű,* hiszen ez a gazdasági döntések alapvetően magán-természetéből következik. Nem lehet közérdekké nyilvánítani például azt, hogy ha nyilván csalárd ígéretekre jelentős összegeket fektetnek be/Baumag/, vagy ha a fedezet nélküli hitelnyújtásba némely pénzintézet belerokkan. Az említett esetben a „kormányzati segítségként” emlegetett beavatkozások konkrétan mindig a magántévedéseknek az adófizetői közösséggel történő megfizettetését jelentik. Ezért alapesetben kerülendők. A kivételeknél pedig rendre számon kell kérni, hogy *a kármentők meg tudják-e fogalmazni a közösségi beavatkozás szokásos indokait,* vagyis a közhasznúság, a közjó, a nagyobb rossz/költség elkerülése, az ideiglenesség, a kilábalás önerőből való megvalósítása és a kellő önrész alapelveinek konkrét érvényre jutását.

Eközben célszerű ügyelni arra is, hogy az elektronikus média igénye ellenére, és a közgazdaságtan némely képviselőjének szorgalmazását elhárítva, *össze ne keveredjék a mikro- és a makromérlegelés szempontja.* Ez az a leggyakoribb hiba, aminek révén- „történetem a történelem” alapon- a legtöbb tévedést elkövették, a 30-as években épp úgy, mint napjainkban. Nem emberi jog például az, hogy a „nemzedékek óta folytatott” bányászkozást tovább folytassák, hogy a „nemzeti

süteménygyártást” megóvjuk a külföldiektől, vagy hogy a mai vállalatvezetés a számára- de csak számára!- ellenséges átvételek/hostile takeoveret, vagyis a külső tulajdonosok leváltási szándékát megghiúsíthassa.

f/ Az előadottakból is következik, hogy az átláthatóság – és az ehhez köthető személyes *elszámoltathatóság és elszámoltatás*- a piactisztulás eleme és egyben dinamikus és megújító növekedési tényező az európai piacgazdaságban. Ezzel ma kevésbé élünk, mint mondjuk az Egyesült Államok vagy Ausztrália, de akár Dél-Korea és Malajzia is²².

Nem mondunk itt voltaképp mást, mint ami az Oxley-Sarabanes törvények megfogalmazása kapcsán már egyértelművé vált. A mai vállaltvezetési és finanszírozási megoldások rendre az osztott felelősség elve és gyakorlata alapján állnak. Ez alkalmat adott- különösen mondjuk a Deutsche Bank vagy a Fiat típusú nagy cégeknél- ara, hogy a téves döntéseknek sose legyen gazdája. Ehhez nem muszáj a köztulajdon körében lenni, bár ott a kísértés még nagyobb. A személyes felelősség az amerikai mintában nem pusztán a jogkövetkezményekben áll. A csődbe ment cég nyugdíjalapja és befektetési alapjában lévő megtakarításainak elveszte nyilván a vezetőséget érintette erősebben.

g/ A mostani válság számos haszna közül az egyik, hogy felélénkítette a *növekedés hosszú távú mozgásterére, a növekedési potenciálra és a kibocsátási résre* vonatkozó vizsgálatok iránti szakmai érdeklődést. Ez a- jórészt módszertani, statisztikai- törekvés sajnos még nem keltette fel a közéleti szereplők érdeklődését. Hiszen a versenyképesség kérdése a lisszaboni stratégia félsikere miatt időszerű marad a jövő évtizedben az EU egészének szintjén is.

Tudjuk a közgazdasági irodalomból/Antal,2004/ hogy az efféle számítások természetük szerint igen nagyfokú bizonytalansággal terhesek, a feltevések és a módszerek az eredményt jelentősen befolyásolják, mi több lehetnek a modellben figyelembe vett tényezőket felülíró hatások is. Mégis, nem teljesen véletlen az, ha az elmúlt egy-

²² E tanulmány véglegesítésekor hozta nyilvánosságra az angol pénzügyminiszter azt a tervezetét, ami a tartós, valódi, személyes tőketulajdonosok és a tisztán pénzügyi-átmeneti- befektetők *intézményes* megkülönböztetését irányozza elő, épp a vállalat működéséért való felelősség- a *stakeholder approach* megerősítése céljából korlátozva a tisztán pénzügyi befektetők beleszólási jogsítványait.in: *BBC World Service*, 2009.aug.3.

másfél évben készült- és még csak részben közreadot, így kevésbé idézhető- számítások mindegyike a korábbinál *lényegesen alacsonyabbra teszi a visegrádi és a balti országok növekedési potenciálját közép- és hosszú távon egyaránt.*

A különböző szerzők különféle tényezőket emelnek ki, mint például a műszaki fejlődés alacsony ütemét, a nemzetközi vállalkozói munkamegosztásba való bekapcsolódás féloldalasságát, a pénzügyi közvetítő rendszer törékenységét és az oktatási rendszer korábban volt előnyeinek lemorzsolódását, amit a társadalmi kötőszövet és az értékrend meggyengülése is ront. Van aki a beruházási szintet, van aki a kis- és közepes cégek dinamizmusát kevesli, s van aki a kormányzati teljesítményt tartja elégtelennek.

A magunk részéről nem kívánunk ehelyütt állást foglalni ezen összetett és technikailag sem egyszerűen kezelhető kérdések részleteiben. Tanulmányunk műfajának megfelelően csak arra az összegző észrevételre szorítkozhatunk, hogy ha *valamennyi* általunk ismert előrejelzés a növekedési potenciál *tartós gyengülését* jelzi, akkor óvatosan kell bánni az integrációs és a konvergencia-modellekből visszaszármaztatott, 4 százalék körüli hagyományos növekedési várakozásokkal. Mai ismereteink szerint ez akár a duplája is lehet annak, amit változatlanság föltételezése mellett várhatunk. Vagyis a növekedés az új tagállamokban *nem adottság, hanem feladat, még hozzá szó szerint stratégiai jellegű.*²³ Mivel a régi uniós tagállamok növekedése évtizedünkben 2 százalék alá süllyedt, vélhetőleg hiába várunk a megélénkülésünket lökészerűen kiváltó európai impulzusra²⁴.

A régi-új paradigmáról

Ebben az összegző gondolatmenetben azt vizsgáltuk meg, hogy paradigmaváltás készül-e az EU országok gazdaságpolitikájában. A feladványt az irodalom és a mérvadó közszereplők- kormányfők és pénzügyminiszterek – megnyilatkozásai adták. A bevezetőben vázolt négy terület – a kereslet, a szabályozás, a tulajdon és a piacvédelem-kérdésében nem találtunk olyan mozzanatokat, amelyek a korábbi ismeretek teljes körű kisöprűzésére szorítottak volna. A tények alapján

²³ Figyelem, ez nem föltétlenül kormányzati ténykedést igényel!

²⁴ Hasonló eredményre jut másfajta érveléssel Halmai Péter/2009/ is.

a 2009.évi visszaesés sem páratlannak, se végeláthatatlannak nem mondható. A most tapasztalt események jelentős része jelentkezett az 1973., az 1979., az 1987. és az 1997-99.években megfigyelt megrázkódtatásoknál. Épp ezért- mint külön részben taglaltuk- az akkor szerzett ismeretek és nem elhamarkodott, hanem *az idő próbáját kiáll tközgazdaság-elméleti általánosítások alapján a mostani visszaesést is tudjuk értelmezni.* Mi több, valószínűleg éppen ebből az ismerethalmazból tudunk a gazdaságpolitika eredményes és téves lépései közt különbséget tenni.

Válaszunk tehát, mint a negyedik részből kitűnt nemleges. Új paradigmát minden tudomány szak akkor alakít ki, amikor a régi keretében egyáltalán nem értelmezhető jelentős eseményekre bukkan. Ilyet nem láttunk, *paradigmaváltásra* tehát sem a tudomány, se a gazdaságpolitikai elemzési szinten nem szorulunk. Ezt azért is érdemes megfogalmazni, mert az amerikai pénzügyi válság részleteinek fölöttébb sajátos összerendezésével egyes nagy nevű és befolyású szerzők monografikus szinten képviselik a keyesianizmus „szükségzerű” visszatérének tézisének, mint a piaci kudarc kezelésének egyetlen reális elvenszerűt/Akerlof-Shiller,2009/. Mint láttuk, ez az irodalomban kisebbségi álláspont maradt, és a mellette felhozott érveket sem találtuk meggyőzőeknek és a tényekkel egybevágónak jelen elemzésünk négy fejezetének egyikében sem. Ez a meglátásunk egybevág Keynes egyik legrégebbi és legismertebb követőjének azon fejtegetésével, amely szerint sem a hagyományos, sem az új-keynesi modellekhez való visszatérés nem alapozhatja meg a hatékony elemzést, *mégpedig a pénzügyi piacok és a szereplők alapvetően megváltozott működés módja és természete miatt / részletesen kifejtji:Leijonhufvud,2009/.*

Szükség van viszont a *gyakorlat több elemének jelentős módosítására.* Az e kérdéskörben megfogalmazott normatív állításaink a közgazdaságtudomány közmegegyezés-közeli, bevett nézeteiből adódnak. A két legfontosabb felismerés a következő. Egyrészt a válságkezelés módja és költsége nem közömbös, sem önmagában, sem a jövő megélénkülésére nézve nem az. Másfelől: az elszálló adósság, a kiterelvényesülő állami beavatkozás, a korábbi évtized mulasztásaira épülve a növekedés hosszú távú potenciálját is kedvezőtlenül érintette²⁵.

²⁵ Épp erre hívja fel a figyelmet magyar vonatkozásban Bod Péter Ákos/2009/ is.

Épp ezért nem jött el az ideje annak, hogy átalakult társadalmaink „kevesebbrel is beérjék”, hisz az EU átlagtól is és a világ élenjáróitól is elválasztó távolság az elmúlt időszakban is tovább nőtt. Ezért akkor járunk el a társadalom iránti felelősséggel és a szakmai igényességgel, ha a korábbiaknál *komolyabban vesszük és a döntéshozókon számon is kérjük* a fenntartható gazdasági fejlődést megalapozó, távlatos és közérdekű intézkedéseket, vagy azok vég nélküli jegelését.

H I V A T K O Z Á S O K

1/AKERLOF,G.- SHILLER,R/2009/: *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and How It Matters for Global Capitalism?* Princeton,N.J.: Princeton University Press.

2/ANDRIKOPOULOS,A. – LOIZIDES,I.- PRODRROMIS,K./2004/: Fiscal policy and political business cycle in the European Union. *European Journal of Political Economy*,vol.20.no.1.pp125-152.

3/ANTAL László/2004/: *Fenntartható-e a fenntartható növekedés?* Budapest: a Közgazdasági Szemle Alapítvány kiadása.

4/ BEREND T.Iván/2008/: *Európa gazdaságtörténete a XX.században.* Budapest: a História kiadása.

5/ BOD Péter Ákos/2009/: Szokásos válságaink egyike? *Magyar Szemle*, új folyam, 18.évf./1-2/szám.

6/BRUNNMEIER,M./2009/Dechipherhing the liquidity and credit crunch of 2007-208. *Journal of Economic Perspectives*, 23.évf.1.szám, 77-100.o.

7/ CSABA László/2008/: Merre tovább, Európa? *Magyar Szemle*, új folyam, 17.évf/5-6/szám, 35-61.old.

8/CSABA László/2009/: Újra itt a nagy válság? In: EKLER Andrea-ROSONCZY Ildikó, szerk: *Az év esszéi,2009.* Budapest: Magyar Napló, 175-188.old.

9/ CSÁKI György, szerk./2009/: *A látható kéz.* Budapest: Napvilág Kiadó.

- 10/ERDŐS Tibor/2009/: Válságkezelés Magyarországon. *Pénzügyi Szemle*, 54.évf/2-3/szám, 219-257.old.
- 11/FRIEDMAN,M/1968/1986/: A monetáris politika szerepe. In: uő: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 240-263.old.
- 12/FRIEDMAN,M- SCHWARTZ,A./1963/2009/: *The Great Contraction 1929-1933*. Princeton,N.J.: princeton University Press.
- 13/FRYDMAN,R.- GOLDBERG,M.D/2007/: *Imperfect Knowledge Economics: Exchange Rates and Risk*. Princeton,N.J.: Princeton University Press.
- 14/ GYÖRFFY Dóra/2009/: Szép új világ Amerikában: az állam álmai és a válság valósága. *Pénzügyi Szemle*,54.évf/2-3/.szám, 318-338.old.
- 15/HALMAI Péter/2009/: Az európai növekedési potenciál eróziója. *Competitio*, 8.évf.2.szám.
- 16/HAYEK,F.A./1945/1995/: A tudás társadalmi hasznosítása. In: uő: *Piac és szabadság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 17/KÁDÁR Béla/2008/2009/: Bűnbeesés után, megújulásra várva,I-II.rész. *Magyar Szemle*,új folyam, 17.évf/11-12/ és 18.évf/1-2/szám.
- 18/KINDELBERGER,Ch.P./1979/2005/: *Manias, panics and crashes-5th edition*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- 19/ KRUGMAN,P/2009/: *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. New York: W.W.Norton.
- 20/KYDLAND,F.- PRESCOTT,C/1977/: Rules rather than discretion: the inconsistency of optimal plans. *Journal of Political Economy*, vol.85.no.3.pp473-492.
- 21/LÁMFALUSSY Sándor/2000/2008/: *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- 22/LEIJONHUFVUD,A./2009/: Out of the coridor: Keynes and the crisis. *Cambridge Journal of Economics*, 33.évf.4.szám, 741-757.old.
- 23/LUCAS,R.E./1976/: Econometric policy evasluation: a critique. *Carnegie-Rochester Series on Public Policy*,1.évf.1szám,19-46.old.
- 24/MAGAS István/2009/: Ciklikusság és válságok az amerikai gazdaságban, 1929-2008. *Pénzügyi Szemle*, 54.évf./2-3/szám,339-359.old.
- 25/MANKIW.G.N./2006/: The macroeconomist as a scientist and engineer. *Journal of Economic Perspectives*, 20évf..no.4.szám,29-46.old.
- 26/ MANKIW,G.N/2008/: What would Keynes have done? *The New York Times*, nov.28.
- 27/MISHKIN,F./2009/: Why we should not turn our backs on financial globalization? *IMF Staff Papers*, 56.évf.1.sz.139-170.old.
- 28/NAVRATIL Ákos/1942/2008/: Irányító szempontok a közgazdaságtanban. In NAVRATIL Ákos: *Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban.*Nál., szerk és bev HILD Márta/. Budapest: Aula Kiadó, 303-329.old.
- 29/OECD/2009/: *Russian Federation.*- country studies, Párizs, július.
- 30/SAJÓ András/2008/: Az állam diszfunkcióinak társadalmi újratermelése. *Közgazdasági Szemle*, 55.évf./7-8/szám.690-711.old.
- 31/SCHLACK,R.F./1996/: Economies in transition: toward a reasonable economics. *Journal of Economic Issues*, vol.30.no.2. 617-627.old.
- 32/SIEBERT,H./2006/: Locational competition: a neglected paradigm. *The World Economy*, 30.évf.6.szám, 893-922.old.
- 33/SOLOW,R./1956/: A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*,70.évf.1.sz.75-114.o.
- 34/SPILLBERGO,A.- SYMANSKY,S.- BLANCHARD,O.- COTTARELLI,C./2009/: Fiscal policy for the crisis- Social Science

Research Network, *Working Paper*, 7 February- elérhető:
www.ssrn.com/abstract - no1339 442-letöltve júl.17.

35/STIGLITZ,J.E./2002/2005/: *A viharos 90-es évek*. Budapest: Napvilág Kiadó.

36/SZENTES Tamás/2009/: *Ki, mi és miért van válságban?* Budapest: Napvilág Kiadó.

37/TÖRÖK Ádám/2006/: *Stratégiai ágazat- stratégia nélkül?* Szombathely: Savaria University Press.

38/VÖRÖS Imre/2004/: *Nemzetközi magánjog-I-III kötet*. Budapest: a KRIM Bt kiadása.